

DOI: 10.32347/2786-7269.2025.14.475-484

УДК : 130.2:316

д-р філос. наук, професор **Гоцалюк А.А.**,
goz_pravo@ukr.net, ORCID: 0000-0002-2120-3232,
д-р філос. наук, професор **Чорноморденко І.В.**,
chornomordenko.iv@knuba.edu.ua, ORCID: 0000-0002-9204-6342,
Київський національний університет будівництва і архітектури

ФОРМУВАННЯ НАУКИ ЯК САМОСТІЙНОЇ СФЕРИ ЗНАННЯ

Досліджено місце теорії фундаментальної науки, її діалектичну взаємодію, стан при практичному використанні наукових здобутків у сфері виробництва. Розглянуто ключові аспекти пізнавальної та перетворювальних функцій науки в наукових працях із проблем функціонування конкретних проєктів виробництва. Особлива увага в дослідженні приділяється феномену науки, як своєрідної форми пізнання та практичного перетворення дійсності. Описано фактори наукового пізнання взагалі та форми взаємозв'язку синтетичної зумовленості науки та предметно-перетворювальної людської діяльності. Основна увага приділяється взаємозв'язку науки та соціальних практик, де в якості наочності розглянуті глибинні механізми розвитку людства та зумовлену необхідність виникнення різноманітних проєктів виробництва, їх тісний взаємозв'язок, обґрунтування та шляхи взаємовпливу. Також акцентується увага на відтворенні дійсності у світоглядних рефлексіях, здійснених через аналіз суб'єктивної діяльності пізнання, відображених у багатоманітних формах її практичної діяльності, цілеспрямованості, багатоаспектній інтерпретації їх проявів. Результати дослідження підкреслюють важливість наукових знань їх зв'язок із виробництвом пов'язаний із практичною спрямованістю людських дій, ґрунтовному аналізі результатів праці, які сприяють позитивному розвитку людської спільноти і виявляють багатогранність проявів та значущість для суспільства загалом.

Ключові слова: гіпотеза; гносеологія; детермінація; діалектика; методологічна основа; суспільно-наукове значення; теорія пізнання; фактори пізнання у суспільстві.

Постановка проблеми. В основі загальногносеологічних процесів лежать духовні запити людини та властиві їй бажання створити ідеальний образ реальності. Як окреме джерело цієї динамічної взаємодії, варто вказати на взаємодію соціокультурних елементів, властивих різним типам суспільства. Цілісність наукового розуміння сутності пізнання у філософії відіграє

кардинально важливу роль у теоретичному вирішенні проблем методології наукового знання, особливостей його розвитку, історичному контексті реконструювання людських можливостей, відповідей на споконвічні питання людини, що таке «буття», «істина», «світ», «абсолют», «ідеал». З утвердженням у філософському середовищі визначеності фундаментальної науки, оновлюється рефлексивність філософського процесу, аспектів буття, реальності. Така реальність може бути мислима як світ динамічних нюансів, безупинних змін, незмінна у своєму безперестанному відновленні. Синтез традицій і новацій у їх органічній взаємодії, що є постійною дилемою для суспільної свідомості в силу глибокої суперечливості самого минулого попередньої філософської думки, в якій незмінно позначається суперництво різних тенденцій, що не усуваються в класичній моделі розвитку цивілізації. Крім властивих загальносоціальних і соціально-економічних факторів у детермінації ідейних пошуків у філософській думці діють ще й фактори наступності у суспільстві, всупереч зміні інформаційних факторів. У двох останніх десятиліттях антропологічна ситуація постмодерну, як свідчить філософська рефлексія, щодо наукового знання, виникли формування певних механізмів піднесення та ствердження, щодо логічно доказового знання.

Мета дослідження. Проведення аналізу досвіду при отриманні наукових фактів, експерименту, методів та теоретичних надбань, а також в питанні розуміння міри єдності пізнавальної та перетворювальної функцій наукового пізнання. Особливої уваги заслуговує формування образу науки, її сутності, дослідження процесу розробки, пов'язане з усвідомленням і прогнозуванням суспільних потреб. Основна концептуальна ідея наукової статті безпосередньо зосереджена на розумінні того, що дії людини відтворюють притаманний їм пошук пристосування до світу, що в той же час детермінує розвиток процесу наукового пізнання.

Методологія дослідження полягає в застосуванні системно-діяльнісного підходу до вивчення особливостей феномену науки в філософії, що зумовлює використання аналітичного та системних методів, пов'язаних із безпосередньою опорою на переосмислення відношення людини до світу, наукового пізнання, функції речей та форми спадкування цінностей.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Феномен науки як філософського явища та механізми її формування і функціонування досліджувались Вернадським В.І., Добропоровою І.С., Расселом Б., Спенсером Г., наука трактувалась ними як форма духовного виробництва, що утворює ідеальний світ, формує та накопичує людське знання. Була висунута концептуальна позиція, що згодом трансформувалася залежно від методів ефективності та міри впливу на її розвиток, що існує як реальність в аксіологічному вимірі істини,

системи знань як це було у Гегеля. Початок XVII ст. позначився пошуковим інтересом у напрямку дослідження феномену науки в історико-філософському контексті та як об'єкту різних галузей гуманітарних знань. Сутність науки в духовній культурі кристалізувалася протягом досить короткого часу, коли для її розвитку виникли сприятливі умови формування буржуазного суспільства, відокремлення наукового знання від багатовікових релігійних догматів. Проблематика і власне сутність філософських концепцій науки дедалі все більше привертала увагу вчених в останній чверті XX – початку XXI ст. Андрійчука В., Дюркгейма В., Поппера К. Провідними дослідниками науки як соціокультурного феномену сучасності вважаються Гусарль Б., Локатос І., Кун Т., Шлік М.

Виклад матеріалу. Якщо розглядати суспільство як певну органічну цілісність, то у її динаміці можливо виокремити процеси усталеності та змін. Відповідно, у науці виникають певні програми, які націлені на стійку спадковість соціального життя та програми, що зорієнтовані на її зміни. Розвиток, який не веде до загибелі соціального організму, можливий лише за умов збалансованого поєднання обох типів програми. Якщо з цих позицій розглядати значення науки як духовного феномену суспільства, то інтенція науки на створення нового знання, робить її найважливішим соціальним фактором змін у суспільстві. В цьому проявляється відмінність двох взаємодоповнюючих інтенцій соціального життя – на зміни та усталеність, на цінність інновацій для науки.

Як феномен культури наука формує особливі програми життєдіяльності. Безперечно, наука націлена на вивченні конкретних об'єктів, адже вони в більшості випадків є актуальнішими та потенційно можуть бути засвоєні в процесі людської життєдіяльності. В цьому аспекті наука не має меж: «Пізнання світу людиною завжди, у всіх своїх формах, так чи інакше пов'язане зпошуком шляхів пристосування до нього. Різні види знань та галузі науки в цьому аспекті суттєво різняться між собою» [1]. Відомо, що філософ як елемент культури зорієнтована на осмислення достовірних людських знань та їх обґрунтування. Таким чином, можна зробити висновок, що наука є формою суспільної свідомості. Виходячи з того факту, що наука не можлива без прагнення до відкриттів до пошуку нового і пояснення незвіданого, примушувало науковців заглиблюватися в логіко-математичні конструкції, формувати матеріалістично орієнтовану ідею картину світу. В той же час, нові стандарти наукових знань змушували пропонувати принципово інші філософські дослідження.

Сьогодні людина переважно орієнтується на дослідження об'єктивного світу речей, ідеальних форм та уявлень. Однак треба підкреслити, що у знанні

не можливо обійтись без суб'єктивного розуміння оцінки дійсності, формування людиною значущих цілей та їх реалізації на практиці, в житті сучасного суспільства. Одну з перших спроб аналізу співвідношення істини та її достовірності, зробили греки, створивши певною мірою основу наукових знань – логіку Аристотеля і геометрію Евкліда [2].

Хронологічно фахова зацікавленість проблемою формування науки як сфери доказового знання, намітилась і набула подальшого розвитку в XVII ст. Окремої уваги заслуговує проблематика в філософії Нового часу у гносеології. Безперервність функціонування протилежних течій у гносеології породили протилежні трактування у вирішенні ролі наукового істинного знання: емпіризм, обґрунтований Ф. Беконом і раціоналізм як універсальний світогляд, який ґрунтується на вірі в розум, засновником Р. Декартом [2]. Саме в період Нового часу світ поступово перетворюється на об'єкт пізнання, а свідомість, принципово інша, постає суб'єктом пізнання.

Цінність наукового розуміння розв'язання протилежних напрямів у філософській науці відіграє кардинально важливу роль у вирішенні проблем наукового знання, особливостей його розвитку в контексті історичного реконструювання всезагального характеру ідей в науці. Завдяки цьому здійснюється вагомий внесок у сферу досліджень, цілісного світобачення соціальної ідеології та розвиненості раціонального мислення і навичок наукової рефлексії, впевненості в істинності представлених наукою теоретичних положень.

Будь-який модернізаційний процес детермінується взаємодією існуючих теоретичних знань з практичними вміннями, що досягаються завдяки наполегливості людини і досвіду їх пристосування на практиці, та новими змістовими горизонтами в науці, культурі від якості якої залежить успішне функціонування модернізаційних новацій. Інтерпретування філософом нових загальних понять дає можливість і спільноті адаптуватись до нових умов оточуючого середовища, його оновлення та практичного використання наукових досягнень. Модернізаційні процеси суспільства трансформують і людські знання, набутий людиною досвід у певні правила дії. Як відомо, модернізація передбачає злам комплексу наукових понять, таким у філософії формується різноманітні методи бачення загального. Навіть незначні зміни в розвитку філософської думки, закріплюється, кристалізуються намагаючись відшукати істину, та отримати новий філософський зміст.

Націленість на пізнання та пошук істини в подальшому мають бути основою радикального розв'язання проблем життєдіяльності суспільства. Всі риси, які ідентифікують сучасне суспільство, а саме – динамічний тип розвитку, технізація, є специфічно сучасними. На цьому тлі, можливо визначити прірву

між сьогоденням і минулим і чітко окреслити наступні тенденції: глобалізаційні зміни, універсалізуючи фактори та зростання різноманітних фрагментацій. На думку спільноти філософів, інноваційна сутність притаманна сучасній культурі, її глибинному сприйняттю філософами науки. Таким чином, формуючи нову соціальну реальність науковці відштовхуються від міри відповідальності цих процесів стратегічним потребам інноваційного середовища. Наслідками еволюціонуючих механізмів трансформації є формування передумов соціально-філософських перетворень.

Інноваційний фактор є сутнісною потребою людини, що мотивує суспільство до пошуку першооснов явищ, процесів пізнання, механізмів створення світу [4]. Функціональне призначення невпинно невпинно зростаючих людських знань полягає у забезпеченні єдності і гармонії суспільства та досягнення соціальної стабільності. Похідним від цієї функції прийнято розглядати як загальні прийоми і методи узагальнення ключових змістів, ідей, фактів задля забезпечення соціального співіснування та різноманітних способів трансляції усїєї інформації у часі та просторі, інтегрування особистої наукової думки до національного досвіду. Окремий випадок наукового пізнання світу, а саме всезагальних істин, досліджував М. Хайдеггер "Being and Time". На його думку, предмет і річ відмінні. Предмети розпізнаються за ознаками функціональності. В той же час, речі оточують людину, створюючи її. Чаша не «розроблена» гончарем, а знайдена у людських долонях. У первинному філософському сенсі, річ не є символом, а самою присутністю світу. Саме в цьому полягає її сутність. Вона втілює четверицю – нерозривне єднання чотирьох початків, які об'єктивуються у «Світовому дереві», Раю, чотирьох стихіях, чотирьох частинах світу – дає відбутися їй, повертаючи людству досвід близькості «Буття», для чого потрібно змінити концепцію ставлення до світу в цілому [5].

Визначаючи наукові досягнення, філософія під інновацією розуміє притаманну їй здатність «вийти за межі філософського мислення, аналізувати нові проблеми та знаходити шляхи їх розв'язання [6]. Саме у використанні інновацій людство вбачає сьогодні необхідну йому умову виживання, оскільки саме вони є потужним засобом у боротьбі проти глобальних проблем і катастроф та запобігання нових природних катаклізмів.

Реагентами у пошуках нових феноменів цінностей вчені вважають саме інновації. Не випадково ефективна системи управління інноваціями та інноваційною діяльністю вимагає відповідного науково-теоретичного доробку, який спрямований на визначення та уточнення понятійно-категоріального апарату з дослідженням генези та класифікаційного реєстру інновацій [7]. Відомо, що гармонійний розвиток наукових знань існує завдяки

екстерналістським та інтерналістським факторам. Механізмами екстерналістських факторів, прийнято вважати зовнішні умови розвитку наукових знань: економічні, політичні.

Внутрішньо-природний аспект інтерналістського фактору наукової традиції, обумовлений гармонійними стосунками традиційних та інноваційних напрямів в наукових філософських пошуках. Для кожної людини та спільноти визначальними є саме гармонійне функціонування обох факторів, які забезпечують сталий розвиток суспільства та комфорт усіх його членів.

Наукова праця Т. Куна «Структура наукових революцій» визначила проблематику як таку, що потребує особливої уваги з боку філософів науки [8]. Науковців цікавить названий підхід до науково-методологічної діяльності, який дав змогу авторові зробити ґрунтовний аналіз історії науки.

Новими є бачення наукового розвитку, поділені Т. Куном на етапи «нормальної науки» та «наукових революцій». Саме етапу «нормальної науки» притаманна парадигма творчих пошуків, щодо наукових традицій. У цих межах науковці націлюють свої зусилля та упорядкування практичного та теоретичного досвідів.

Наступний етап «наукових революцій» характеризується зміною наукової парадигми. Виражені раніше теоретичні досягнення здатні проігнорувати попередні наукові здобутки. Історичний характер цих динамічних змін пояснюють відтворення традицій та появу вже нових, відтворених. Таким чином відбувається суспільний рух, визнаний всіма науковцями в межах певного часу та об'єктивований у процесі розв'язання проблем науковцями. Автор наголошує, що етап «нормальної науки» здатний згрупувати членів наукового співтовариства за умов, що вони не сумніваються істинності самої парадигми.

У випадку появи нового чуттєвого досвіду, фактів, виникає загроза порушення природного розвитку, який регулює «нормальну науку». Це може призвести до кризи науки та зумовити ситуацію, коли загрозою для неї стає неможливість нового, більш якісного етапу розвитку. Зазначені ситуації, які здатні змінити наукові парадигми, Т. Кун визначив, як наукові революції. Новостворена наукова парадигма започатковує новий, більш якісний етап розвитку «нормальної науки». Безперечно, що наукові революції змінюють світоглядні уявлення спільноти. Період наукових революцій можна визначити як новий, хоча в багатьох випадках у наукових дослідженнях застосовуються традиційні методи наукового пізнання. Для глибокого розуміння зазначених процесів характерним є той факт, що наука здатна зіставляти парадигму з об'єктивованим науковим досвідом. Автор вказує на те, що історія науки формується нормальними і революційними етапами пізнання. Треба зазначити,

що вчені працюють за традиційними принципами, визначеними науковою парадигмою, здатною сформулювати акумульовані знання – парадигмальні. Саме науковим революціям людство завдячує виникненню нових здобутків у науці та наукових традицій.

Концептуальні узагальнення та теоретичні моделі, зосереджені в багаточисельних наукових традиціях вони саме і є констатуючим фактором розвитку наукових знань. На думку фізика і філософа М. Поланьї, на практиці неможливо теоретичні досягнення вчених вербалізувати, покладаючись на мовні засоби, їх необхідно підтвердити на практичних заняттях [9].

Потужність традиції в науковому пізнанні забезпечує сталість вже існуючої наукової бази. Визнанням нової наукової концепції засвідчується необхідність її осмислення з урахуванням нових точок зору науковців та виникнення і втілення наукових ідей у життя з всебічним збереженнями стандартних способів їх аналізу, впливаючого на попередні філософські знання. Принциповим для філософії є те, що наука набула якостей системності, цілісності та виробила своєрідну індустрію з виробництва наукових знань, відіграють домінуючу роль у розвитку науки сьогодення. В свою чергу, новації завжди мають прихований потенціал рушійної сили прогресу безперечно важливий для людської спільноти.

У межах філософського ракурсу необхідно наголосити на своєрідній феноменології сталого. На нашу думку сам акт пригадування містить елементи інноваційності, бо філософські знання і досвід приховані в історії людства, на різновид віртуальної сучасності, відкривають їй важливі перспективи майбутнього: «Старе», як зауважив А. Тремль – це ґрунт, на якому стоїмо у сучасності і з якого ми виходимо у майбутнє. З минулого походять розрізнення, за допомогою яких ми мислимо і діємо. Якщо ми забуваємо про цей ґрунт, наші думки та дії стають безґрунтовними. Якщо ми бажаємо зрозуміти нас самих та нашу сучасність, слід зануритися у минуле [10].

Висновки

Принципове для філософської науки значення має невпинне зростання суперечливості минулого, його тисячолітньої історії та узагальнених наукових знань і механізму успішного регулювання інноваційних змін, які в подальшому мають бути основою радикального розв'язання проблем життєдіяльності суспільства. Як ми зазначали, процес формування науки нового типу зумовив переосмислення відношення людини до світу. Першою спробою в Новий час стала гносеологія, змінившись в ракурсі формування наукових істин та перетворення речей на об'єкти. Для досягнення функціонування розвитку наукових знань, які групуються на накопиченому істинному знанні, вкрай

важливим є збереження в науці і технологіях прийняті вченими критерії і оцінки науковості в раціональних та динамічних галузях життєдіяльності спільноти.

Основними невирішеними аспектами залишаються співвідношення інтелектуальних схем історичного наукового розвитку та соціальної свободи суб'єкта, направленої на заперечення істин і практикуцизму людської поведінки, її світоглядних уявлень. Феномен науки постає як об'єктивно обумовлена потреба філософсько-соціальної протиага в умовах глобалізованого світу. Філософський аспект відіграє вирішальну роль у формуванні сучасного наукового знання, головною метою якого є ідеалізація та абсолютизація істинного знання.

В сучасних умовах набуває важливої ролі розвиток сформованих цінностей розуму, істини та джерел пізнання з огляду на відновлення підвалин суспільного устрою.

Визначаючи зміст і характеристики філософської сучасної науки, ми маємо дотримуватись багатоаспектного підходу до всієї галузі наук, з урахуванням їх специфіки побутування у сучасному світі з точки зору психоаналізу, системності і цілісності емпіризму, стереотипне трактування філософської науки не заперечує відношення до світу як до чогось самосуцого, а інкорпорує і органічно вбирає істинність всезагального характеру ідей. В цьому випадку, безперечним є роль традиції, яка здатна виконувати ускладнені соціальні функції.

Складний механізм відтворення наукових здобутків здатен забезпечити безперервність і внутрішню єдність суспільства та наукового знання.

Використані джерела

1. Семенюк Е., Мельник В. Філософія сучасної науки і техніки : підручник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 364 с.
2. Татаркевич В. Історія філософії. Т. 1. Антична і середньовічна філософія / Пер. з пол. А.Шкраб'юка. Львів : Свічадо, 1997. 456 с.
3. The Scientific Methods of Rene Descartes and Francis Bacon. URL: <https://www.thingsrevealed.net/dscrtbacn.htm> (дата звернення: 10.08.2025).
4. Про інноваційну діяльність : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 36, ст.266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 12.08.2025).
5. Heidegger Martin. Being and Time / Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. BLACIWELL Oxford UK & Cambridge USA. 1962. 590 p.
6. Хамітов Н. Філософський словник. Людина і світ / Назіп В. Хамітов, Світлана А. Крилова. 2-ге вид, випр. і допов. Київ : КНТ, 2018. 193 с.
7. Василенко В.О., Шматько В.Г. Інноваційний менеджмент: Навчальний посібник. За редакцією В.О. Василенко. Київ : ЦУЛ, Фенікс, 2003. 440 с.

8. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
9. Polanyi M. *Personal Knowledge Towards a Post-Critical Philosophy*. London : Routledge & Kegan Paul Ltd. 1962. 503 p.
10. Trembl A. *Klassiker: Theorie*. Academia Verlag , 1997. 195 p.
11. Ворбертон Н. Коротка історія філософії. Наш Формат, 2023. 224 с.
12. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 19-20, ст.166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (дата звернення: 12.08.2025).

d. Ph.D., Professor **Gotsalyuk Alla**,
d. Ph.D., Professor **Chornomordenko Ivan**,
Kyiv National University of Construction and Architecture

FORMATION OF SCIENCE AS AN INDEPENDENT SPHERE OF KNOWLEDGE

The place of the theory of fundamental science, its dialectical interaction, the state of the practical use of scientific achievements in the field of production are investigated. Key aspects of the cognitive and transformative functions of science in scientific works on the problems of the functioning of specific production projects are considered. Special attention is paid to the phenomenon of science as a unique form of knowledge and practical transformation of reality. The factors of scientific knowledge in general and the forms of the relationship between the synthetic conditioning of science and objective-transformative human activity are described. The main attention is paid to the relationship between science and social practices, where the deep mechanisms of human development and the necessary necessity for the emergence of various production projects, their close relationship, justification, and ways of mutual influence are examined as a means of visualization. Attention is also focused on the reproduction of reality in worldview reflections carried out through the analysis of the subjective activity of cognition, reflected in the diverse forms of its practical activity, purposefulness, and multifaceted interpretation of their manifestations. The results of the study emphasize the importance of scientific knowledge, its connection with production is associated with the practical orientation of human actions, a thorough analysis of the results of labor, which contribute to the positive development of the human community and reveal the multifaceted manifestations and significance for society as a whole.

Key words: hypothesis; epistemology; determination; dialectics; methodological basis; social and scientific significance; theory of knowledge; factors of knowledge in society.

REFERENCES

1. Semenyuk E., Melnyk V. *Philosophy of Modern Science and Technology: Textbook*. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2017. 364 p.
2. Tatarkevych V. *History of Philosophy*. T. 1. *Ancient and Medieval Philosophy* / Translated from Polish by A. Shkrab'yuk. Lviv: Svichado, 1997. 456 p.
3. *The Scientific Methods of Rene Descartes and Francis Bacon*. URL: <https://www.thingsrevealed.net/dscrtbacn.htm> (accessed: 10.08.2025).
4. On innovative activity: Law of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2002, No. 36, p. 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (access date: 12.08.2025).
5. Heidegger Martin. *Being and Time* / Translated by John Macquarrie & Edward Robinson. BLACIWELL Oxford UK & Cambridge USA. 1962. 590 p.
6. Khamitov N. *Philosophical Dictionary. Man and the World* / Nazip V. Khamitov, Svitlana A. Krylova. 2nd ed., corrected and supplemented. Kyiv: KNT, 2018. 193 p.
7. Vasylenko V.O., Shmatko V.G. *Innovative Management: Textbook*. Edited by V.O. Vasylenko. Kyiv: TsUL, Fenix, 2003. 440 p.
8. Kuhn T. *The Structure of Scientific Revolutions*. Kyiv: Port-Royal, 2001. 228 p.
9. Polanyi M. *Personal Knowledge Towards a Post-Critical Philosophy*. London : Routledge & Kegan Paul Ltd. 1962. 503 p.
10. Tremml A. *Klassiker: Theorie*. Academia Verlag , 1997. 195 p.
11. Warburton N. *A Short History of Philosophy*. Our Format, 2023. 224 p.
12. On Priority Areas of Innovation Activity in Ukraine: Law of Ukraine. *Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2012, No. 19-20, p. 166. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17#Text> (access date: 12.08.2025).